

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.86>

ПРАВИЛА ПЕРЕДАННЯ АРЕШТОВАНОГО МАЙНА В УПРАВЛІННЯ АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ РОЗШУКУ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ АКТИВІВ ТА ЙОГО ПОВЕРНЕННЯ ВЛАСНИКУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПОРУШНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Лютиков П.С.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0001-6173-0128

Дрофич Ю.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля,
ORCID: 0000-0003-3956-6303

Лютиков П.С., Дрофич Ю.В. Правила передання арештованого майна в управління Агентства з питань розшуку та менеджменту активів та його повернення власнику у контексті забезпечення непорушності права власності.

Оцінивши правила передання арештованого майна в управління Агентства з питань розшуку та менеджменту активів та його повернення власнику на відповідності принципу непорушності права власності, автор дійшов висновку про те, що вони мають бути змінені. Спеціальний режим управління особливо цінним арештованим майном має бути першочергово спрямований на досягнення цілей арешту достатнім є лише встановлення для власника заборони розпоряджатися та/або користуватись його майном (замороження його активів) для забезпечення їх безперешкодного стягнення в дохід держави за умови постановлення обвинувального вироку або рішення про визнання активів необґрунтованими. Законний інтерес держави щодо збереження економічної вартості активів має задовольнятися за рахунок коштів їх власника під контролем держави або шляхом узгодження з ним відповідального зберігача майна, діяльність якого має обмежуватись підтримкою на вихідному рівні властивостей майна, які лежать в основі його цінності. Передання арештованого майна в управління визначеним Агентством з питань розшуку та менеджменту активів управителям без згоди власника, так само як і його примусова реалізація є рівнозначним набуттю права безоплатного тимчасового користування чужим майном для одержання доходів від нього або обертання майна, відмінного від грошей, на його грошовий еквівалент для більш вигід-

ного користування ним. Ці заходи мають бути винятковими та їх здійснення має бути можливим, якщо: 1) їх власник не забезпечить потенційне стягнення у дохід держави відповідних сум фінансовими або іншими гарантіями; 2) їх тривалість обмежується розумним строком, який має визначатись слідчим суддею (судом) під час прийняття судового рішення щодо дозволу на здійснення цих заходів; 3) вони супроводжуються повною відповідальністю держави за будь-які негативні наслідки цих заходів, у тому числі наслідків безгосподарського користування арештованими активами, який може призвести до їх невинувато прищвидшеного зносу, упущеної вигоди, розголошення комерційної таємниці, втрати довіри з боку працівників та контрагентів тощо. Крім того, надходження від управління активами у разі скасування арешту переданих в управління активів мають разом з ними повертатись їх власнику.

Ключові слова: Агентство з питань розшуку та менеджменту активів, збереження економічної вартості активів, надходження від управління арештованим майном, повернення власнику активів після скасування їх арешту, управління арештованим майном.

Liutikov P., Drofyh I. Rules for the transfer of seized property to the management of the Asset Recovery and Management Agency of Ukraine and its return to the owner in the context of ensuring the inviolability of property rights.

Having studied the rules for transferring seized property to the management of the Agency for Search and Asset Management of Ukraine and its return to the owner in light of the principle of

inviolability of property rights, the author came to the conclusion that these rules should be changed. The special management regime of particularly valuable seized property must be primarily aimed at achieving the purpose of the seizure. For this purpose, it is sufficient merely to establish a prohibition for the owner to use and transfer his/her property (freezing of the assets) to ensure its unimpeded collection into state income after delivery of a guilty verdict or an illicit enrichment decision. The legitimate interest of the state in preserving the economic value of assets could be satisfied by their owner under the control of the government authorities or by agreeing with him a responsible custodian of the property, whose activities must be limited to maintaining at the initial level the properties of the property that underlie its value. The transfer of seized property to a manager specified by the Asset Recovery and Management Agency of without the consent of the owner, as well as its forced sale, amounts to the acquisition of the right to free temporary use of someone else's property to receive income from it or to convert non-monetary property into its monetary value. These measures should be recognized as exceptional and their implementation should be possible if: (1) their owner will not provide financial or other guarantees for the potential recovery of the corresponding sums by the state; (2) their duration is limited to a reasonable period, which must be determined by the investigating judge (court) while making a judgment regarding permission to carry out these measures; (3) they are accompanied by the full responsibility of the state for any negative consequences of these measures, including the consequences of mismanagement of seized assets, which may lead to their unreasonably accelerated wear, lost profits, disclosure of commercial secrets, loss of trust on the part of employees and counterparties, etc. In addition, proceeds from asset management in case of cancellation of seizure of assets must be returned to their owner together with the assets.

Key words: Asset Recovery and Management Agency of Ukraine, management of seized property, preservation of the economic value of assets, proceeds from the management of seized property, return of assets to the owner after termination of their seizure.

Постановка проблеми. Закріплений законодавством України особливий правовий режим майна, вартість (сума) якого перевищує установлений законом показник та на яке накладено арешт у кримінальному провадженні або у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів із встановленням заборони розпоряджатися та/або

користуватися таким майном, передбачає фактичне заміщення його власника спеціально уповноваженим державним органом або визначеним ним управителем майна для одночасного забезпечення досягнення мети арештів та створення можливостей для збереження відповідного майна та збільшення його вартості шляхом ефективного користування та розпорядження майном в інтересах держави та без участі власника майна. Видається очевидним те, що за такого ступеня втручання у право власності на арештоване майно, яке має лише забезпечувальний характер, здійснюючись до постановлення судом остаточного рішення у справі власника арештованого майна (обвинувального вироку або рішення про визнання активів необґрунтованими), таке втручання, будучи рівнозначним тимчасовому відчуженню майна, має супроводжуватись належним рівнем гарантій матеріально-правового та процедурного характеру. Вони з урахуванням принципу недоторканості власності та відповідних міжнародно-правових зобов'язань України мають звести ступінь втручання у право власності до мінімально виправданого цілями втручання. Особливо яскраво ці гарантії мають виражатись у підставах та способах обмеження правомочностей власника арештованого майна й передавання їх третім особам, а також у випадку настання обставин, коли ці підстави відпадають та виникає необхідність якомога більш повного поновлення прав та законних інтересів власника майна. Однак, як показує аналіз положень Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», відображені у них заходи захисту прав та законних інтересів власника арештованого майна є недостатніми.

Стан опрацювання проблематики. У науковій літературі механізм управління особливо цінними арештованими активами, які можуть бути пов'язані зі злочинною діяльністю їх власника, у тому числі його незаконним збагаченням, досліджується все більш активно як у його інституційній, так й у правовій складовій. Розробляються концептуальні засади вдосконалення порядку формування, правового статусу та організації діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Агентство з питань розшуку та менеджменту активів; національне агентство), поглиблюються наукові знання про його повноваження та способи їх належного виконання, у тому числі тих з них, що стосуються передавання активів для їх реалізації без згоди власника, визначення управителів майна та контролю за їх діяльністю тощо. Однак, ос-

новоположним проблемним аспектам правового режиму майна, переданого в управління Агентства з питань розшуку та менеджменту активів, та його відповідності принципу недоторканності та захищеності права власності приділяється увага лише у поодиноких публікаціях наукового та експертного співтовариства.

Мета дослідження. Метою цієї статті є визначення шляхів посилення гарантій захисту права власності власника арештованого майна під час прийняття рішення про передання його в управління Агентства з питань розшуку та менеджменту активів та у випадку повернення арештованого майна його власнику.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки рівня дотримання принципів недоторканності та захищеності права власності у правовій основі спеціально уповноваженого органу, який має набувати правомочності власника на особливо цінне арештоване майно, слід ознайомитись із відповідними положеннями Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» (далі – Закон України «Про АРМА»).

Так, за змістом ч. 1 ст. 19 Закону України «Про АРМА» Національне агентство на підставі ухвали слідчого судді, суду чи згоди власника активів здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні (у тому числі як захід забезпечення позову – лише щодо позову, пред'явленого в інтересах держави), із встановленням заборони розпоряджатися та/або користуватися такими активами, а також у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави із встановленням заборони користуватися такими активами, сума або вартість яких перевищує 200 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня відповідного року [1].

Управління рухомим та нерухомим майном, цінними паперами, майновими та іншими правами після їх оцінки (здійснюється визначеними за результатами конкурсу суб'єктами оціночної діяльності) здійснюється шляхом

1) передачі їх в управління:

– юридичним особам або фізичним особам - підприємцям, визначеним за результатами конкурсу у порядку, встановленому законодавством про публічні закупівлі;

– на підставі договору про управління активами, який укладено відповідно до глави 70 Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, визначених цим законом (щодо припинення дії договору у разі скасування арешту або конфіскації активів, їх спеціальної конфіскації, іншого судового рішення про їх стягнення в дохід держави);

– на умовах ефективності, а також збереження (за можливості - збільшення) їх економічної вартості;

– з правом управителя на плату (винагороду), а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням активами, що відраховуються безпосередньо з доходів від використання прийнятих в управління активів;

– зі здійсненням Національним агентством не рідше одного разу на місяць перевірки ефективності управління арештованими активами, переданими ним в управління (у разі встановлення фактів неналежного управління активами або спроб відчуження активів, Національне агентство повідомляє про це відповідним правоохоронним органам та невідкладно здійснює заходи щодо зміни управителя);

2) їх реалізації – за нотаріально засвідченою згодою власника або без згоди:

– якщо майно є рухомим;

– за рішенням слідчого судді, суду про управління активами шляхом реалізації;

– за наявності хоча б однієї з таких підстав: 1) майно піддається швидкому псуванню; 2) майно швидко втрачає свою вартість; 3) витрати на зберігання рухомого майна протягом одного календарного року становлять більше 50 відсотків його вартості;

– за цінами, не нижчими за ринкові (крім випадків, що стосуються майна, за ввезення якого не були сплачені митні платежі);

– зі здійсненням примусової реалізації (примусового продажу) визначеними на конкурсних засадах юридичними особами;

– із зарахуванням коштів, одержаних від реалізації активів, на депозитні рахунки Національного агентства (статті 21-22 Закону України «Про АРМА») [1].

Надходження від здійснюваного Національним агентством управління активами, а також кошти, одержані на підставі міжнародних угод щодо розподілу та повернення активів в Україну, перераховуються до державного бюджету (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про АРМА») [1].

Окремо законодавством визначається порядок повернення їх власнику активів або передавання йому суми коштів, що становить грошовий еквівалент активів, одержаний у результаті управління ними шляхом їх реалізації.

Зокрема, законом встановлено, що у разі надходження винесеного у межах наданих законом повноважень рішення прокурора або судового рішення, що набрало законної сили, якими скасовано арешт прийнятих в управління активів та/або скасовано передачу активів в управління Національному агентству, за умови наявності судового рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, Національне агентство протягом

10 робочих днів повертає їх законному власнику. Якщо активи, щодо яких було скасовано арешт, були реалізовані Національним агентством, одержані кошти, а також проценти, нараховані як плата за користування банком такими коштами, повертаються Національним агентством у безготівковій формі особі, яка була законним власником таких активів на момент їх реалізації, протягом десяти робочих днів з дня отримання відповідного рішення про скасування арешту та реквізитів рахунку такої особи (ч. 8 ст. 21 Закону України «Про АРМА») [1].

Обміркувавши вищевикладені законодавчі положення, що встановлюють підстави прийняття арештованого майна в управління Агентством з питань розшуку та менеджменту активів, а також регламентують способи управління ним, можна констатувати, що механізм управління особливо цінним арештованим майном покладає, за поодинокими винятками, на його власника непропорційний тягар. Очевидним є те, що саме відсторонення власника від користування та розпорядження об'єктами його права власності є закономірним наслідком їх арешту та спрямоване на досягнення його цілей. Однак, законодавством передбачається й набуття спеціально уповноваженим державним органом або визначеним ним управителем правомочностей щодо користування та розпорядження арештованим майном із набуттям ними власності на доходи від користування цим майном. Ці заходи явно лежать межами цілей арешту майна у кримінальному провадженні як заходу забезпечення кримінального провадження та арешту як способу забезпечення позову у провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів. Для досягнення цілей цих заходів достатнім є лише встановлення для власника заборони розпоряджатися та/або користуватись його майном (замороження його активів) для забезпечення їх безперешкодного стягнення в дохід держави за умови постановлення обвинувального вироку або рішення про визнання активів необґрунтованими. Принагідно зауважимо, що цього достатньо й для виконання мети Закону України «Про АРМА», якою згідно з пояснювальною запискою до його проекту є забезпечення невідворотності настання негативних наслідків вчинення кримінальних правопорушень, насамперед корупційних, через позбавлення винних осіб економічних переваг, одержаних внаслідок їх протиправної поведінки [2].

Натомість, прийняття арештованого майна в управління спеціально уповноваженим державним органом або визначеним ним управителем рухомого або нерухомого майна виходить за межі цілей арешту та має розцінюватись як самостійний захід втручання держави у право власності, єдиною метою якого є безоплатне

набуття права тимчасового користування чужим майном для одержання доходів від нього або оборонення майна, відмінного від грошей, на його грошовий еквівалент для більш вигідного користування ним. Однак, якщо у випадку скасування арешту одержані від реалізації майна кошти, а також проценти, нараховані як плата за користування банком такими коштами, повертаються власнику (що у більшості випадків не відшкодовує йому повною мірою втрати, заподіяні примусовим продажем його майна), то доходи від користування рухомим та нерухомим майном, відмінним від грошей відчужуються безповоротно. Не передбачена компенсація спеціально уповноваженим державним органом та/або управителем активів негативних наслідків безгосподарського користування арештованими активами, який може призвести до їх невиправдано пришвидшеного зносу, упущеної вигоди, розголошення комерційної таємниці, втрати довіри з боку працівників та контрагентів тощо. Належними правовими гарантіями процес ухвалення рішення про прийняття арештованого майна в управління Національного агентства та про передання його для реалізації не супроводжується, адже судовий контроль за ними має скоріше церемоніальний характер через відсутність у законодавстві критеріїв для прийняття судом (слідчим суддею) позитивного або негативного рішення з цих питань, що вказує на необмеженість судової дискреції.

На ці та деякі інші фундаментальні недоліки механізму передання в управління особливо цінного арештованого майна звертає увагу наукова та експертна спільнота.

Зокрема, фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України зауважили, що реалізація положень Закону України «Про АРМА» в правозастосовній діяльності, в разі недодержання суворої законності та не забезпечення дійсної прозорості конкурсних процедур, може призвести до створення правових механізмів «узаконеного рейдерства» арештованого майна, шляхом незаконного відкриття кримінального провадження щодо певної особи, накладення арешту на її майно, передачі такого майна в управління спочатку Національному агентству, а потім від Національного агентства іншим заздалегідь визначеним суб'єктам, які користуватимуться таким майном поки триває досудове слідство та розгляд справи в суді. Як показує практика в деяких випадках досудове слідство та розгляд справи в суді можуть тривати декілька років [3]. Щодо притаманних механізму управління арештованим майном ризиків стратегічного характеру подібні міркування висловив С. О. Єна, вказавши на те, що враховуючи всі реалії передачі активів в управління АРМА, порядок функціонування

та результат його діяльності, процедури управління більше схожі на акти тимчасової націоналізації активів, аніж на заходи ефективного збереження вартості майна. На час дії арешту, приватне майно фактично передається в безоплатне користування державі на підставі рішення суду, ухваленого за клопотанням правоохоронного органу з сумнівною мотивацією [4].

Проблематика визначеного законом спрямування доходів від користування арештованим майном також є приводом для критичних зауважень. Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України у цьому зв'язку вказало на те, закріплений законом підхід не узгоджується із вимогами ч. 4 ст. 1030 Цивільного кодексу України, якою передбачено, що майно набуто управителем у результаті управління майном, включається до складу отриманого в управління майна. Більше того, у законі не вирішено питання повернення власнику надходжень від управління активами у разі скасування арешту переданих в управління активів [5]. Принагідно зауважимо, що за положеннями цивільного законодавства, які регулюють подібну ситуацію, навіть від добросовісного набувача майна його власник має право вимагати передавання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним (ч. 2 ст. 390 Цивільного кодексу України) [6].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, правила передавання арештованого майна в управління Агентства з питань розшуку та менеджменту активів та його повернення власнику для більшого ступеня відповідності принципу непорушності права власності мають бути змінені. Спеціальний режим управління особливо цінним арештованим майном має бути першочергово спрямований на досягнення цілей арешту достатнім є лише встановлення для власника заборони розпоряджатися та/або користуватись його майном (замороження його активів) для забезпечення їх безперешкодного стягнення в дохід держави за умови постановлення обвинувального вироку або рішення про визнання активів необґрунтованими. Законний інтерес держави щодо збереження економічної вартості активів має задовольнятися за рахунок коштів їх власника під контролем держави або шляхом узгодження з ним відповідального зберігача майна, діяльність якого має обмежуватись підтримкою на вихідному рівні властивостей майна, які лежать в основі його цінності.

Передавання арештованого майна в управління визначеним Агентством з питань розшуку та менеджменту активів управителям без згоди власника, так само як і його примусова реалізація є рівнозначним набуттю права безоплатного тимчасового користування чужим майном

для одержання доходів від нього або оборонення майна, відмінного від грошей, на його грошовий еквівалент для більш вигідного користування ним. Ці заходи мають бути винятковими та їх здійснення має бути можливим, якщо: 1) їх власник не забезпечить потенційне стягнення у дохід держави відповідних сум фінансовими або іншими гарантіями; 2) їх тривалість обмежується розумним строком, який має визначатись слідчим суддею (судом) під час прийняття судового рішення щодо дозволу на здійснення цих заходів; 3) вони супроводжуються повною відповідальністю держави за будь-які негативні наслідки цих заходів, у тому числі наслідків безгосподарського користування арештованими активами, який може призвести до їх невиправдано пришвидшеного зносу, упущеної вигоди, розголошення комерційної таємниці, втрати довіри з боку працівників та контрагентів тощо. Крім того, надходження від управління активами у разі скасування арешту переданих в управління активів мають разом з ними повертатись їх власнику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. Дата оновлення: 16 травня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56383&pf35401=356001>.
3. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 16 вересня 2015 року на проект Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 4 вересня 2015 року № 3040. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56383&pf35401=356987>.
4. Єна С.О. Активи АРМА: ефективне управління майном чи прихована націоналізація. 2022. URL: <https://vbpartners.ua/publikacziyi/aktivi-v-upravlinni-arma-efektivne-upravlinnja-majnom-chi-prihovana-nacionalizacija/>.
5. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України від

- 5 листопада 2015 року на проект Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 4 вересня 2015 року № 3040. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56383&pf35401=362846>.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 5 серпня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
 7. Белов Д.М., Белова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Ч. 1. 2023. С. 33–39.
 8. Белов Д.М., Легеза Є.О. Форми та методи правового регулювання захисту прав споживачів щодо поводження з відходами на державному рівні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 105–109.
 9. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
 10. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.